

**120 РОКІВ БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ
НА ЗАКАРПАТТІ**

Ганна БОБОНИЧ,
головний бібліограф Закарпатської
обласної універсальної наукової
бібліотеки ім. Ф. Потушняка
e-mail: bobonich.a@ukr.net
<http://orcid.org/0000-0002-3100-8465>

Анотація. У статті подано історію становлення бібліотечної справи на Закарпатті з ХХ ст. до сьогодення. Перші бібліотеки на Закарпатті з'явилися на початку ХХ століття. В Ужгороді у 1902 році виникла народна бібліотека. Вседержавна Рада Музеїв і Бібліотек в Угорщині виділила перші кошти для відкриття бібліотеки в Ужгороді та подарувала дві дубові шафи для зберігання книг. За часів Чехословацької Республіки (ЧСР) в Ужгороді побудували приміщення для бібліотеки та надавали житло для бібліотекарів. Показано, що Закарпатська обласна бібліотека була створена без урядових постанов та офіційних документів.

Ключові слова: бібліотеки Закарпаття, становлення бібліотечної справи, бібліографічна картка, опис карток, історія бібліотеки в Ужгороді.

На початку XV століття в Ужгороді діяла перша міська школа, при якій була невелика книгозбірня. Протягом XVIII–XIX ст. бібліотеки в Закарпатті були, як правило, власністю монастирів, духовних і світських феодалів, навчальних закладів, окремих представників інтелігенції.

Народні бібліотеки в Закарпатті почали виникати на початку XX століття, коли вся територія тодішньої Угорської Русі була в складі Австро-Угорської монархії. В 1902 році в Ужгороді виникла перша народна бібліотека для обслуговування населення міста. Згодом такі бібліотеки були створені в Мукачеві та інших містах.

Всержавна Рада Музеїв і Бібліотек в Угорщині виділила для відкриття бібліотеки в Ужгороді 2000 австрійських крон та подарувала дві дубові шафи. Також були передані понад тисячі книг угорською мовою. Бібліотека повинна була обслуговувати і села навколо самого міста. Вона була розміщена в угорській державній початковій народній школі на пл. Другетів (навпроти будівлі УжНУ на вул. Панаса Мирного). Керував бібліотекою директор школи. Після Першої світової війни бібліотека була переміщена в угорську народну школу на пл. Масарика (зараз пл. Петєфі). Звичайно, бібліотека в наступні 20 років майже не поповнювалася ні книгами, ні періодикою.

Відомо, що до народної бібліотеки в Ужгороді у 1904 році надійшов буквар – «Азбука угро-руського и церковнославянського чтенія». На одного вчителя в шкільній бібліотеці тоді припадало близько 101 примірник педагогічної та методичної літератури.

Звичайно, народні бібліотеки по всій Угорщині, до складу якої входив тоді наш край, були призначені переважно для посадовців. Для простого люду слугували парафіяльні читальні кімнати, в яких було не надто багато книг. Але там завжди були церковні книги, хоча і в одиничних екземплярах.

На Закарпатті у другій половині XIX – на початку XX століття діяли Ужгородська учительська семінарія (з 1794 року) та Мукачівська угорська королівська державна народна шкільна семінарія (з 1914 року). В цих шкільних закладах також були невеликі бібліотеки.

Коли Закарпаття ввійшло до складу Чехословацької Республіки (ЧСР), почалося культурне та політичне відродження, основою якого стали освіта та шкільництво. В ЧСР був прийнятий закон про обов'язкову освіту для дітей віком від 6 до 14 років. Завдяки цьому у 1920 році на Підкарпатській Русі (як називали тоді Закарпаття) діяли 436 шкіл, де навчалася 56 440 дітей, а кількість вчителів становила

958.

У 1923 році в ЧСР російською еміграцією було створено «Союз русских педагогов средней и низшей школы в Чехословацкой республике», який здійснював свої завдання через створення бібліотек, читалень, клубів, організацію та проведення лекцій, зборів, навчальних консультацій, видання газет, журналів, підручників, створення професійних курсів, працевлаштування педагогів, залучення та збір матеріальних коштів, підтримка хворих педагогів, педагогів-пенсіонерів тощо. До складу «Союза русских педагогов» входили працюючі вчителі та вихователі, непрацюючі педагоги, які мали відповідну освіту та документи про роботу в освітніх закладах, громадські діячі, які активно займалися народно-просвітницькою діяльністю. У 1924 році «Союз русских педагогов» налічував 131 особу, до числа яких входили й учителі зі шкіл Підкарпатської Русі. У звіті за 1923–1924 рр. згадується, що Правління «Союза русских педагогов» вважало за необхідність налагодити взаємодію з Рефератом освіти Підкарпатської Русі і тому організувало поїздки до м. Ужгород. Також у звіті вказується на налагодження співпраці з учительською Карпато-Руською організацією.

Безумовно, всі педагогічні товариства були втягнуті у вирішення мовних питань. Вони вирізнялися ідеологічними засадами своєї діяльності, проте об'єднуючим чинником всіх педагогічних та культурно-просвітницьких товариств стало покращення стану освіти та шкільництва в Підкарпатській Русі, адже завдяки їх діяльності розширилася мережа бібліотек, читалень, було організовано драматичні гуртки, хорові колективи, що суттєво вплинуло на організацію позашкільної загальноосвітньої та виховної роботи, залучення до неї вчителів, учнів, їх батьків, міських та сільських громад тощо.

Правління «Союза русских педагогов средней и низшей школы в Чехословацкой республике» попросило про прийняття російських емігрантів на вчительську роботу в Підкарпатській Русі. Воно подало статут, списки членів та звіт про свою діяльність за 1923–1924 рр.

У ЧСР була поширена загальна повинність у навчанні дітей Підкарпатської Русі віком від 6 до 14 років, але багато дітей через різні причини не мали змоги часто відвідувати школу, особливо в гірських районах, де населення жило хуторами, віддаленими один від одного великими відстанями. Такі діти обслуговувалися курсами. В 1931–1932 рр. налічувалося 170 курсів, на яких навчалися 9176 дітей.

Закон № 430/1919 про впровадження мережі бібліотек в ЧСР був

підписаний першим президентом республіки І. Т. Масариком.

Коли Закарпаття та Ужгород ввійшли в склад Чехословацької республіки, 1 жовтня 1921 р. наказом № 15.024 на основі Закону ЧСР була створена міська культурна комісія з громадським керівництвом, яка вирішила організувати міську бібліотеку в Ужгороді. Всі книги, які були в угорській народній бібліотеці, стали основою її комплектації. Всього в той час було понад півтори тисячі екземплярів.

Нагляд за належним функціонуванням усіх публічних бібліотек покладался на Міністерство освіти та обізнаності, яке повинно було підготувати необхідних інструкторів для бібліотек і прийняти остаточні рішення з усіх суперечливих питань публічних бібліотек.

Міністерство або уповноважена ним установа могла, якщо було визнано необхідним, розпустити Раду бібліотеки, створити тимчасовий орган, що замінив би стару раду, та позбавити окремих членів Ради бібліотеки членства та призначити нових членів. Бібліотекар, діяльність якого не відповідала б цілям цього Закону, також міг бути відстороненим.

Робота бібліотеки доручалася спеціальному бібліотекареві, який мав дорадчий голос в бібліотеці. У муніципалітетах, в яких проживало більше 10 000 жителів, зарплата розраховувалася таким чином, щоб бібліотекар міг повністю присвятити себе цій професії, а в інших муніципалітетах винагорода визначалася за згодою.

Засідання Правління бібліотеки повинно було проводитися щоквартально. Тоді розглядалися питання заробітної плати бібліотекарів, фінансове управління бібліотеки, приймалися рішення та пропозиції щодо придбання книг та списання зношених. Правління бібліотеки встановлювало правила видачі книг та користування читальним залом. Воно повинно було щорічно звітувати перед муніципальною радою.

Головне, що муніципальна рада була зобов'язана заздалегідь узгодити з бібліотечною радою місце розташування бібліотеки, особливо щодо будівництва спеціального будинку. Якщо муніципальна рада не приймала рішення, то Міністерство освіти та обізнаності саме приймало таке рішення.

У 1932 році було зведено будівлю для бібліотеки із семи приміщень та двох читалень.

Бібліотекарям Ужгорода була надана можливість проживання в будівлі для зручності обслуговування читачів народної бібліотеки. В Ужгороді в Театральному провулку було зроблено два окремі входи. Один із них слугував для входу в приміщення для проживання

бібліотекарів (зараз це вхід до Закарпатської обласної бібліотеки для дітей), а другий – саме вхід до народної бібліотеки (зараз – вхід до Ужгородської міської бібліотеки, назва якої: «Ужгородська публічна бібліотека»).

Міська культурна комісія організувала в 1925 році міську бібліотеку, яка була поповнена 1596 екземплярами в якості подарунка книгами «Ради земських музейних бібліотек» та міської бібліотеки. Бібліотека спочатку була розміщена у підвальному приміщенні площею 35 м². В бібліотеку завезли новий інвентар для збереження книжкового фонду. Книги були вже на різних мовах: чеській, угорській і русинській. Було декілька книг на російській мові, які випадково поступили в бібліотеку. Бібліотека в той час поповнювалася переважно за рахунок жителів міста, меценатами, благодійними організаціями та всіма, хто опікувався поширенням друкованої продукції.

У 1926 році газета «Зоря» опублікувала додаток «Настольна книга для публічних бібліотек на Подк. Русі», в якій подано місцевий список (каталог) та інвентарний список. Був також іменний список карток.

Книги почали описувати на спеціальних бібліотечних картках, які були виготовлені в 1921 році в Празі на чеській мові. В 1925 році картки друкували в Ужгороді в друкарні «Школьная помощь». Останній друк картки був здійснений трьома мовами: русинською, чеською та угорською. Всього було надруковано 2 000 екземплярів карток. Також був виконаний пізніше друк карток у друкарні Криванека в Ужгороді. Згодом було проведено ще один повторний випуск карток виключно русинською мовою.

На бібліографічних картках подавалися такі дані: автор та назва книги, місце та рік видання, назва видавництва, що випустила книгу у світ. На цій же картці давався розмір книги в сантиметрах, кількість сторінок. Якщо книга мала кілька томів, то вказувалася також їхня кількість. Кожна картка мала інвентарне число, яке вказувалося на ній.

У той час видавалися періодичні видання: «Урядовий вісник» (1920–1934), «Учитель» (1920–1936), «Віночок для підкарпатських діточок» (1919–1924), «Пчілка» (1922–1932), «Наш рідний край» (1922–1939), «Подкарпатська Русь» (1926–1936), «Учительський голос» (1929–1939), «Наша школа» (1935–1938), «Köznevelés» (Народна освіта) (Budapest, 1945–2010), «Magyar Pedagógia» (Освіта Угорщини) (Budapest, 1892–1992) та ін.

Опис книг на картках в бібліотеці проводився на двох машинках для друку типу «Underwood» з шрифтом латинською мовою та кири-

лицею. Інколи опис книг на картках проводився вручну, без використання цих машинок.

В ті часи в Ужгородській публічній бібліотеці було близько 400 читачів. Обслуговування читачів в бібліотеці проводили декілька чоловік, часто на добровільній основі. В цей час до бібліотеки надходили журнали та газети, які друкувалися на Закарпатті. Бібліотека отримувала 47 газет та 13 журналів. До бібліотеки надходили такі популярні журнали, як «Наш рідний край», «Пчілка» та інші. Кількість книг в публічній бібліотеці в 1935 році становила 4557 екземплярів. У більшості випадків бібліотека в цей час отримувала книги в якості подарунка від різних наукових організацій та приватних осіб.

29 грудня 1930 року згідно з рішенням засідання бібліотечної ради Ужгородської публічної бібліотеки були складені «Правила для публічної бібліотеки гл. міста Ужгорода» для читачів бібліотеки. В бібліотеці необхідно було представити читацький квиток («легітимацію») із внесенням завдатку 10 чехословацьких корун. Читачу видавалася абонентська картка. Бібліотека видавала розписку в отриманні завдатку при умові, що книги будуть повернуті без пошкодження за вимогою самого читача. Якщо вартість книг була більшою, то читач повинен був внести додаткову плату в розмірі вартості такої книги.

Бібліотека видавала в руки тільки одну книгу. Якщо твори мали декілька томів, то бібліотека одночасно видавала не більше трьох екземплярів. Термін користування книгою був не більше 14 днів. Продовження терміну на користування книгами могло бути проведено ще на 8 днів.

Існувала черга на книгу, якщо вона була видана раніше іншому читачу. За такий запис бібліотека брала 20 чехословацьких гелерів. Була заборона передачі книг для третіх осіб.

У випадку несвоєчасного повернення книги в бібліотеку, вона поштою направляла лист боржнику. Якщо читач не реагував на це повідомлення, то йому направлялося через 4 дні повторне повідомлення. Після цього бібліотекар сам направлявся до читача. В цьому випадку боржник карався за кожний тиждень штрафом. Наприклад, за прострочений тиждень читач повинен був сплатити 50 гелерів, за друге повідомлення – 2 коруни і 50 гелерів, а за третє – 3 коруни. У випадку, коли читач не реагував на повідомлення бібліотеки, справа передавалася міському ексекторському управителю. У бездіяльність читача могла втручатися і поліція за вимогою бібліотеки.

В читальній залі та й в бібліотеці існувала книга побажань, в яку читачі записували свої прохання відносно придбання нових книг. Та й самі читачі поповнювали бібліотеку, про що свідчать знайдені записи такого дарування. У книгозбірні Ужгородської публічної бібліотеки були також книги українською та російською мовами.

На території тодішнього Закарпаття виникали читальні товариства «Просвіта». При читальнях існували драматичні гуртки, хори, оркестри. На день проведення Всепросвітянського з'їзду в Ужгороді 17 жовтня 1937 р. при філіях і читальнях «Просвіти» нараховувалось 135 театральних гуртків, 94 хори, 44 спортивні гуртки, 12 духових оркестрів та понад 50 читалень.

В роки угорської влади (1939–1945 рр.) в Ужгородській публічній бібліотеці заснували нову форму бібліотечної картки. В цей час бібліотека носила угорську назву, а бібліотекарями в основному були угорці. В картці вказувалися розмір книги та шрифту, місце видання та кількість сторінок.

В угорській бібліотеці була заведена форма, в якій подавалися дані читача, адреса проживання та дані книги. Вказувалось також повернення книги в бібліотеку.

В 1945 році народна бібліотека була перетворена в Закарпатську обласну бібліотеку для дорослих. Про створення Закарпатської обласної бібліотеки немає даних. Тодішній Народний комітет Закарпатської України не видав постанову про її заснування. Першим тимчасовим директором була Качалко Любов Іванівна на основі запису управління культури Народного комітету Закарпатської України. Цей запис став першим в історії Закарпатської обласної бібліотеки в Ужгороді. До бібліотеки почали надходити книги із різних міст колишнього Радянського Союзу. У більшості надіслані в бібліотеку книги були пропагандистськими, що підносили характер життя людей та діяльність різних організацій, партій, які діяли ще в СРСР.

Історію державної бібліотечної мережі Закарпатської області започатковано постановою РНК УРСР № 1792 від 21 лист. 1945 р. «Про затвердження плану розвитку культурно-освітніх установ». В Закарпатті необхідно було відкрити 17 бібліотек, у т. ч. одну дитячу, 505 сільських клубів та хати-читальні. В обов'язковому порядку при клубах, хатах-читальнях, бібліотеках та сільських комітетах повинні бути влаштовані вітрини, в яких кожного дня вивішувати нові центральні газети та останні вісті «Інформбюро». Так почалося створення в області державної мережі бібліотек, покликаних стати закладами

ідейно-політичного впливу тодішнього Радянського Союзу. Бібліотека здебільшого була укомплектована книгами з різних областей СРСР і, головним чином, насичена інформацією партійних документів, з'їздів, конференцій тощо.

В бібліотеку ще не надходили централізовано бібліографічні картки. Тому в цей час на бібліографічних картках часів Чехословаччини та Угорщини описувалися книги, які були на той час в Закарпатській обласній бібліотеці для дорослих. Цей факт використання бібліографічних карток дозволив віднайти ці унікальні бібліографічні шедеври. Виявлено понад 100 екз. старих записів книжок.

Згодом в бібліотеку надійшли картки з лініями без друку на них. Невдовзі в СРСР друкувалися бібліографічні картки з описом книг, журналів, газетних статей тощо. Такі бібліографічні картки надходили в бібліотеку великими партіями централізованим способом.

Кількість читачів після 1946 року збільшилася і досягла майже 800, переважно за рахунок студентів, які навчалися в новоствореному Ужгородському державному університеті. Бібліотеку обслуговувало близько 10 працівників.

Звичайно, Закарпатська обласна бібліотека для дорослих після 1960 року почала розвиватися через республіканські та союзні видавництва. Почали надходити в бібліотеку обов'язкові екземпляри книг, що дало можливість поповнювати її книжковою продукцією.

Зараз в Закарпатській обласній універсальній науковій бібліотеці (ЗОУНБ) опис книг здійснюється на комп'ютерах, які є основою у пошуках необхідної книги в бібліотечному фонді. Окрім того, в бібліотеці є можливість отримати інформацію із мереж Інтернету, читачі бібліотеки активно користуються Інтернет-центром.

В 1980 році бібліотека отримала статус Обласної універсальної наукової бібліотеки. Зараз бібліотека носить ім'я Ф. Потушняка.

Таким чином, історія бібліотечної справи на Закарпатті і досі є актуальною і потребує подальшого детального розгляду. Особливо варто звернути увагу на ті факти, які свідчать про те, що історія бібліотечної справи сягає минулих століть, а нинішня Закарпатська наукова універсальна бібліотека неодноразово змінювала свою назву та місце знаходження в Ужгороді.

Стаття до друку надійшла від Петра Петровича Бобонича, чоловіка Ганни Василівни Бобонич, яка померла 30 березня 2021 року і не встигла за життя опублікувати статтю про історію становлення бібліотечної справи на Закарпатті. Укладачі збірника вшановують пам'ять головного бібліографа Закарпатської обласної універсальної наукової бібліотеки

ім. Ф. Потушняка і висловлюють подяку П. П. Бобоничу за наданий матеріал.

120 YEARS OF LIBRARY WORK IN TRANSCARPATIA

Hanna Bobonych,

chief bibliographer of the Transcarpathian

Regional Universal Scientific Library

named after F. Potushnyak

e-mail: bobonich.a@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0002-3100-8465>

Annotation. The article presents the history of the development of librarianship in Transcarpathia since the 20th century. until today. The first libraries in Transcarpathia appeared at the beginning of the 20th century. A public library was established in Uzhgorod in 1902. The All-State Council of Museums and Libraries in Hungary allocated the first funds for opening a library in Uzhgorod and donated 2 oak cabinets for storing books. During the time of the Czechoslovak Republic (CSR), premises for a library were built in Uzhhorod and housing was provided for librarians. It is shown that the Transcarpathian Regional Library was created without government regulations and official documents.

Key words: *libraries of Transcarpathia, development of library business, bibliographic card, description of cards, history of the library in Uzhhorod.*